
HISTORIOGRÁFIA

A nemzet és kihívói: etnicitás, osztály, vallás és gender a nemzeti történelmekben. 1. rész

A *Palgrave Macmillan* kiadásában új, historiográfiai témájú, a nemzeti történetírásokra koncentráló, több mint száz történész kollektív munkáján alapuló sorozat (*Writing the nation*) indult, amely immár közel egy tucatnyi kötetet foglal magába, és továbbiak várhatóak. A sorozat szerkesztőihez többek között a nemzeti identitás és történetírás kapcsolatára specializálódott *Chris Lorenz*, *Jo Tollebeek* és *Stefan Berger* tartoznak. A sorozat célja leginkább az európai nemzetállamok történetírásának transznacionális (a nemzeti kereteket jelentősen kitágító, vagy elhagyó) bemutatása, valamint komparatív módon meghatározni a köztük lévő eltéréseket, hasonlóságokat, erősítve ezzel egy európai látószög kidolgozását. Tanulmányunk célja a sorozat egyik, eredetileg 2008-ban megjelent, *Contested nation* című kötetének ismertetése.¹ Az ismertetett kötet az eredeti 2011-ben megjelent változata.

A bevezető tanulmányban *Chris Lorenz* és *Stefan Berger* szerkesztők kifejtik a kötet célját és meghatározzák saját történészi pozíciójukat. A mű kronológiai kezdőpontja az 1750 és 1850 közötti időszak, ugyanis ebben a periódusban fokozatosan kialakult a történetírás intézményi háttere, tudományos legitimitást adva a történészeknek és a nemzeti történeteknek. Saját megközelítésükben a lehető legjobban igyekeznek érvényesíteni az önreflexiót, ugyanis a szerzők szerint a nemzet egy magától értetődő egységnek számított, számít a történészek körében, és csak kevesen reflektáltak

¹ A sorozat eddig megjelent kötetei: Porciani, Ilaria – Raphael, Lutz (eds.): *Atlas of European historiography*. Palgrave Macmillan, 2010. Porciani, Ilaria – Tollebeek (eds.): *Setting the standards. Institutions, networks, and communities of national historiography*. Palgrave Macmillan, 2012. Berger, Stefan – Lorenz, Chris (eds.): *Nationalizing the past*. Palgrave Macmillan, 2010. Frank Tibor – Hadler, Frank (eds.): *Disputed territories and shared pasts*. Palgrave Macmillan, 2010. Evans, R. J. W. – Marchal, Guy P. (eds.): *Writing the nation. The uses of the middle ages in modern European States*. Palgrave Macmillan, 2011. Berger, Stefan – Conrad, Christopher: *Writing the nation. The nation as history*. Palgrave Macmillan, 2010. Berger, Stefan – Conrad, Christopher (eds.): *The Past as History: National Identity and Historical Consciousness in Modern Europe*. Palgrave Macmillan, 2014.

kritikusan a témára. Említést tesznek a *Pierre Nora* nevéhez köthető emlékezet-kutatásokról, amiktől annyiban térnek el, hogy nem csupán a nemzetfogalmakat, vagy a nemzet és emlékezet kapcsolatát vizsgálják, hanem a nemzet egyéb alternatíváira is kitérnek, hangsúlyozva, hogy ők a múlt és jelen között sokkal problematikusabbnak látják a kapcsolatot, mint Nora – a diszkontinuitást igazolja például a megnövekedett, kétségbeesett törekvés a múlt eseményeinek archiválásra, dokumentálásra. A huszadik század végén, a posztmodern kihívás miatt, már nem a nemzet az egyedüli főszereplője a különböző történeti narratíváknak, hanem előtérbe kerültek a nemzetekkel szemben az addig elnyomott, marginális szerepben létező csoportok, amelyek a nemzettel egyenrangú helyre tartanak igényt a történetírásban. A *Contested nation* ezekről az identitásokkal és megjelenésükkel foglalkozik az európai nemzetállamok történetírásában, dekonstruálva a nagy nemzeti narratívákat és a múlt történészeinek a nemzet szolgálatába állított hatalomgyakorló technikáit.

Chris Lorenz a kötetben előforduló alapfogalmak (osztály, gender, vallás, faj) tisztázására, és így a későbbi tanulmányok elméleti megalapozására vállalkozik. A szóban forgó fogalmakat, mint az identitás legkülönbözőbb megjelenési formáit tárgyalja, és bemutatja, hogy azok egymással és a nemzettel szemben konstruálódnak meg, és mivel konstrukciók, a szerző foucault-i diskurzusként, nem pedig esszenciaként kezeli őket. Diszkurzív jellegük miatt magukban hordozzák a másság-tudatot, ami a különböző társadalmi és politikai kontextusoknak megfelelően változott, változik, ezért a tanulmány végigkíséri e különböző fogalmak történetét is. Az etnikai szemlélet a monoteista vallások kívülállókkal (pogányok, gojok) szemben való távolságtartásán alapult, és az idők során ez az eredetileg vallási kód-ként (és a kívülállók megjelöléseként) funkcionáló fogalom fokozatosan faji tartalmat nyert, és különböző nemzetfelfogások irányába tolódott el. A tudomány a második világháború után a (biológiai felfogáson alapuló) faj és az (kulturális értelemben meghatározott) etnicitást fogalmát már nem eleve adottként, hanem társadalmi kontextusból megérthető és levezethető konstrukcióként értelmezte. Hasonló módon változott a nemek értelmezése is, amennyiben a biológiailag meghatározott férfi és nő fogalmát a huszadik század második felében egyre inkább a társadalmi közeg szerint változó identitásokként közelítették meg. Az osztály fogalma annyiban különbözik a tanulmányban tárgyalt más identitáskonceptióktól, hogy azt erős belső koherenciája miatt érzékenyebben érintette a posztmodern kihívás. Miután az osztály maga is történelmi termék, diskurzus, már nem bír olyan magyarázó erővel, mint korábban, illetve az olyan jelenségeket, mint a kapitalizmus, az

osztály kategóriája mellett már gender és faji tényezők figyelembevételével együtt vizsgálják, mert önmagában az osztályharc alkalmatlan a történelmi folyamatok leírására.

Az elméleti megalapozást folytatva *Krijn Thijs* ismerteti a mesternarratíva fogalmának értelmezési lehetőségeit, és kiemeli azok közül a nemzeti történetírásokat vizsgáló historiográfiai kutatások szempontjából a szerinte leginkább konstruktív eljárást. A mesternarratívák és más narratívák közötti viszonyra leggyakrabban, mint a mester és szolga közötti kapcsolatra gondolnak (a koncepciót eredetileg a gyarmatosítással összefüggésben használták francia teoretikusok), ami azért problémás értelmezés a szerző szerint, mert hajlamos minden ellennarratívát pozitívnak, a mesternél jobbnak beállítani, valamint túlságosan leegyszerűsíti a hatalmi viszonyokat elnyomottak és elnyomók között. Egy másik értelmezésben a „mester” (a szerző) tehetsége (narratívája) révén válik sikeressé, „hallgatósága” (az olvasótábor) pedig passzív befogadója produkciójának, tehát ez a változat egy adott mű szerzőjére koncentrálnak inkább. Ezen felfogás szerint viszont legalább annyi mesternarratíva létezik, mint ahány „alkotó mester”, azaz nem válik nyilvánvalóvá a különbség egy mesternarratíva, és mondjuk egy ellennarratíva között. A harmadik értelmezés az intertextualitás felől közelít a mesternarratíva fogalmához. A mesternarratíva itt az eredeti példány, a többi narratíva pedig olyan másolat, amely megtartja az eredeti struktúráját, hiszen az adja számára a legitimitációt. Ennek megfelelően a mesternarratíva a domináns, és hatalmánál fogva képes kizárni a szerkezetétől eltérő felépítésű narratívákat. Ez a megközelítés a szerző szerint a legalkalmasabb a kötetben érintett problémák vizsgálására, hiszen arra koncentrálnak, milyen nyomot hagytak a mesternarratívák (mint sémák) más narratívákon, illetve miben térnek el attól az esetleges ellennarratívák, a hangsúly tehát a különböző narratívák egymáshoz való viszonyán van.

Joep Leersen a nemzet és az etnikai szemlélet („eticitás”) viszonyát követi nyomon a történetírás XIX. századi professzionalizációjától kezdve. A szerző szerint a legtöbb esetben az etnikai nemzetfogalom jelent meg a nemzetépítésben tevékeny részt vállaló történészek munkáiban (hiszen az etnikai felfogás összefonódott a romantikus nacionalizmussal), a kelet-európai peremvidékeken pedig szinte általános volt. Az etnikai szemlélet a huszadik század első felében különösen a német *Volksgeschichte* révén volt virulens, amit a szerző történészi szempontból „zsákutcának” tart. A nemzeti (etnikai) kereteket az *Annales* történészei, de leginkább a későbbi új kultúrtörténeti iskola képviselői haladták meg sikeresen, ma pedig már a tudomány csupán konstrukcióként tekint az etnicitás fogalmára. A tanul-

mányhoz hozzá lehet tenni, hogy a szerző talán túl általánosnak érzékelteti az etnikai nemzetfogalom jelenlétét Európában, és kevesebbet koncentrálna arra, hogy ezeknek a koncepcióknak milyen más alternatívái voltak egy-egy adott korszakban vagy térségben.

A vallás és a nemzetírók összefüggéseit *James C. Kennedy* tárgyalja, aki nem ért egyet azzal, hogy a nemzeti történelmek a XIX. század folyamán teljesen szekularizálódtak volna, hiszen a nemzet és a vallás összeolvasztásával a történészek gyakran „szakralizálták” nemzetüket, egyfajta klérusként léptek föl, és csak korlátozott mértékben marginalizálták a vallási tényezőket a történelemben. A szakralizáció paradox módon a nemzetépítés folyamán a szekularizációt volt hivatott erősíteni, az eredmény így a vallás és a nemzetépítés szoros kapcsolata lett. A nemzet és vallás kapcsolata ott volt a legélénkebb, ahol a vallás egyben a nemzeti hovatartozást is jelentette (Románia, Oroszország), de ott is megfigyelhető, ahol a mesternarratíva deklaráltan vallás-ellenes: így integrálta be a korábbi nemzeti tradíciókból például a marxista történetírás a vallási figurákat (Husz János, Luther Márton, Münzer Tamás) a különböző narratíváiba. A vallás azonban nem csupán a mesternarratíva egyik építő eleme lehetett, de ellennarratíva-ként is funkcionálhatott, Németországban például a katolikus történészek a protestáns mítoszokkal szemben megalkották saját kultuszaikat.

Az osztály- és a nemzetkép kapcsolatát a *Gita Deneckere* és *Toma Welskopp* által írt tanulmány mutatja be. A komparatív szellemben készült munka leginkább a nyugat-európai államok (Belgium, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia és Svájc) történetírására koncentrálna. A szerzőpáros kulcsfontosságúnak tekinti a nagy francia forradalmat, hiszen az egyfelől lényeges átalakuláshoz vezetett a „szabadság, egyenlőség, testvériség” zászlaja alatt, másrészt a polgárság ekkor találkozott szembe más, „veszélyesebb” eszmékkel és osztályokkal. A szerzők az eseménysorozat későbbi, történetírói recepcióját különböző látószögek szerint mutatják be (kitérnek arra a kérdésre is, hogy az 1789 után bekövetkezett történéseket egy egységes egészként, vagy részenként érdemes tárgyalni). A külföldi reflexió, Nagy-Britanniában a whig történelemfelfogás, Németországban a historizmus, amely vagy egyáltalán nem, vagy csak nehezen engedte beépíteni az osztályt a nemzetképbe. A nemzetképhez a munka írói szerint szorosan hozzátartoznak a forradalmak és a forradalmiság hagyományának értelmezése, hiszen néhány általuk vizsgált országban ezek az események illetve eszmények valamilyen új kezdetként kerültek be a nemzeti történetírásba (a belgák esetében kimagaslóan) más területeken (például Németország) ellenben kevésbé vagy egyáltalán nem épültek be a nemzeti narratívába.

A tanulmány sokszínűségét tovább gazdagítja, hogy a nem professzionális köröket is ismertetik az osztályhoz való viszonyukban. Így természetesen a németországi munkásmozgalom, vagy az angliai Fábíánus Társaság megközelítései is teret kapnak a munkában. A tanulmány a továbbiakban a társadalomtörténetben alkalmazott az osztályhoz köthető öt modellt mutatja be. Ennek értelmében tovább élt a marxi eredetű osztályfogalom melyet az ortodox marxista történetírás alkalmazott a leginkább. A második, a radikális romantikus irányzat elsősorban az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban kibontakozó poszt-ortodox nézőpont, a „történelem alulnézetből” képviselőit (E. P. Thompson, David Montgomery) emelik ki. Majd az 1970-es évektől számítva a munkásság kialakulása került előtérbe, amit a szociáldemokrácia karolt fel. Ennek megfelelően a munkásság történetének a végét annak a jóléti államba való beilleszkedésben látták. A felsorolásban a negyedik, whig interpretáció a szerzőpáros szerint depolitizálta vagy meghaladta az osztály eredeti tartalmát például azzal, hogy a társadalmi mobilizációt kutatva rámutattak, hogy társadalmi osztályok között mégsem volt olyan merev az elkülönülés, mint azt Marx elmélete sugallja. Végül meg kell említeni az Egyesült Államokból Európába importált fordizmusra – elsősorban neo-marxista történészek felől érkező – való reflexiót, amely szerint a munkások ellen irányuló próbálkozások nem csökkentették, hanem éppen hogy fokozták az osztálytudatot. Plusz egyként az 1990-es évektől egységesülő Németország szociáldemokrata megközelítését nevezik meg, amely nem az osztályfeszültségeket, hanem inkább a nemzeti egységesülést célozta meg. A szerzők szerint ezek alapján el lehet mondani, hogy az osztálytörténetnek, bár valamilyen szinten az összes országban jelen volt, nem sikerült a nemzeti történetírással szemben megfelelő alternatívát nyújtania.

A nők történeti ábrázolását az európai történetíráson belül *Jitka Maleckova* mutatja be. A vizsgált nemzeti történetírások kiemelkedő motívuma volt egy feltételezett aranykorra való gyakori visszautalás, amely a XIX. századig jellemző volt, például a szlovák történetírók gyakran utaltak vissza a pogány korszakra, amikor a nők a társadalom szabad és hű tagjainak számítottak, azonban ezt az idilli képet a német expanzió a hanyatlás útjára lökte. Később általános tendenciának mutatkozott, hogy a kortárs államra és jövőképzetere vonatkozó viták során a nőjogi mozgalmak ügyét felkaroló gondolkodók pozitívan írtak a nők feltételezett ősi szabadságáról. Maleckova a történetírás személyi összetételével kapcsolatban rámutat arra, hogy nők nagyobb számban voltak a történetírók között, mint azt említeni szokták. Általánosságban elmondható a tanulmány szerint, hogy az első világháborút követően a nőjogi mozgalmak vesztek jelentőségükből, ami

értelemszerűen befolyásolta a nők történeti ábrázolásait is. Emellett Európában két eltérő irányvonal bontakozott ki. A nyugati államok történetírásán belül a téma jelentősége csökkent, míg az önidentitást kereső keleti országok erőteljesebben használták fel a nőket a nemzet építőköveként. A német náciizmussal való kapcsolatot Maleckova néhány egymással szorosan összefüggő trend szerint különbözteti meg, s leszögezi, itt sem szabad azt hinnünk, hogy a náciizmus a múlttal való teljes szakítást hozta magával. Mivel a vér szerepe igen fontos volt a német nemzeteszelmében, a nők mintegy a német vér sterilitását megőrizni képes alkotóelemei a társadalomnak, amely szintén lényeges témának számított a német történészek körében. Az utolsó alfejezetben elsősorban a nyugati államok történetírásának válaszát mutatja be a gender által jelentett kihívásra. Itt a fokozatosság, és a folyamatos egymáshoz közelítéssel lehet a legegyszerűbben bemutatni a tanulmány által felvázolt képet. Míg az 1960-70-es években a nemzeti történetírás és a gender vonalán mozgó történészek szinte semmilyen kapcsolatban nem voltak egymással, addig a XXI. század elejére a nagy nemzeti narratíva hajlamosabbá vált a társadalom nők alkotta felének integrálására.

Az elméleti, megalapozó jellegű tanulmányok után a kötet néhány kivételtől eltekintve (az Olaszországról szóló tanulmány az eredeti tervekkel ellentétben nem készült el) az európai országok történetírására koncentrálnak.

Franciaország és Németország esetét *Hugo Frey* és *Stefan Jordan* elemzik. Itt több, összefolyó szakaszt különítettek el az írók. A nagy francia forradalom indította el az első nemzeti önmeghatározásra irányuló próbálkozásokat a német területeken. Az írópáros szerint ebben a rövid időszakban a különböző gondolkodók csoportjait annak tükrében lehet elkülöníteni, hogy milyen módon viszonyultak 1789-hez. A későbbiekben kulturális és nyelvi színezetet nyert a nemzetfogalom, amelyben 1848 és 1871 hatásai miatt egyre inkább Poroszország és a protestantizmus váltak a meghatározó tényezőkké. Ezt követően a két világháború között a *Völkisch* szemlélet került előtérbe, hiszen ez már nem elkülönítette, hanem inkább összefogta a németiséget. Annál is inkább, mert az újságírók és az antikvárius gondolkodók felkapott jelszavává vált, s a *Volksgemeinschaft* keretein belül hamar közös nevezőt talált a náci mozgalommal, ahol a kulturális értelemben felfogott nép és a biológiai tulajdonságok jelentették a nemzetet. 1945 után a *Völkisch* szemlélet gyakorlatilag kikerült a használatból és a német területek önmeghatározása új – ám a korábbiaktól nem teljesen elszakadó – irányvonalakat mutatott. Nyugaton polgári (*civic*), gazdasági, társadalmi és kulturális alapokat kapott, amit a politikai nemzeteszelmével való tudatos szembehelyezkedés hatott át. Az NDK-ban ezzel ellentétben az osztály került központi

helyre és patrióta színezettel telítődött, részben a NSZK-val szemben. A felvázolt vázlatlalt párhuzamosan a franciáknál két pólust különítettek el, amelyek a royalisták és a republikánusok örökségéből kinövő jobb és baloldali sarokkövek 1789 legitimációjához fűződő véleménye között ingadozott a 200 éves időszak alatt. A francia a némethez képest viszonylagos stabilitást alakított ki a nemzetkép terén. A két ország tekintetében a nemzetfogalomnak az osztályfogalomhoz fűződő viszonyára érdemes kitérni. A franciáknál, elsősorban a republikánus történészek (pl. Augustin Thierry, Francois Guizot, Jules Michelet) gyakran szöttek munkáikba szociális gondolatokat, s a forradalmi hadsereg tömegeit feltöltő parasztokat és kézműveseket glorifikáltak így. Az áramlat egészen a XX. századig megmaradt illetve más, szociális elemekkel telítődött. A felszabadulást követően azonban a Francia Kommunista Párt és a köré szerveződő történészek a marxizmus felölésének elégtelen voltával vádolták meg őket. Ezzel szemben a német történetírók hatékonyabban zárták ki az osztályelemeket elméleteikből. Náluk nem volt forradalmi örökség, maga a fogalom a fent említett francia írók munkáiból, illetve Marx és Engels írásaiból vált ismeretessé. Így a reakció a konzervatív és nacionalista elit részéről az elzárkózás jegyében manifesztálódott. Sokkal elfogadottabbá váltak a társadalomtörténeten belül a rang (*Stand*) illetve a réteg (*Schicht*) kifejezések, s ezzel mintegy befoltózták az osztály hiánya által keletkezett űrt, annak mögöttes tartalma nélkül, hiszen itt a Ranke által bevezetett rangokat és rétegeket összefűző közös „hit és kötelesség” (*Treue und Pflicht*) volt a középpontban, nem az osztályellenlétek.

(Folytatása következik.)

Stefan Berger and Chris Lorenz (eds.): The contested nation: Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories (A nemzet és kihívói: etnicitás, osztály, vallás és gender a nemzeti történelmekben). Palgrave Macmillan, 2011. 552 o.

Káli Róbert – Törő László Dávid